

2. **Козакевич М.** Дерев'яний посуд та вироби з лози, рогози і соломи// Довідник по фондах Українського державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. – К.: АН УРСР, 1956. – С. 100-113.
3. **Шухевич В.** Гуцульщина, т. I. – Львів, 1901. – С. 250-264; Гуцульщина. – К.: Освіта, 1983; Лемківщина, т. I. – Львів, 1999.
4. **Антонович Є., Захарчук-Чугай Р., Станкевич М.** Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів, 1992. – С. 18.
5. **Шухевич В.** Гуцульщина. Ч.1. – Львів, 1901. – С. 248.
6. **Гонтар Т.О.** Народне харчування українців Карпат. – К.: Освіта, 1979. – С. 50.
7. **Гуцульщина.** – К.: Освіта, 1987. – С. 749.
8. **Кобільник В.** Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту. – Самбір, 1937.

УДК392:398.3 (477.83/86)

*Аспір. Л.М. Горошко – Інституту
народознавства НАН України*

СИМВОЛИ ВОДИ І СВІТОВОГО ДЕРЕВА ЯК КОМПОНЕНТИ СВІТОТВОРЕННЯ

Розглянуто питання співвідношення символів води і світового дерева у процесі світотворення. Окреслено космогонічну функцію світового дерева та функцію води як першооснови, еквівалента первісного хаосу. З'ясовано, що ці символи у загальній схемі світотворчого процесу ототожнюються із чоловічим і жіночим початками, які, поєднуючись, творять світ.

Ключові слова: вода, світове дерево, світотворення, деревце, символ, обряд.

Doctorate L.M. Horoshko – Ethnology Institute of NAS of Ukraine

The symbol of water and world tree as a components of the creation of world

The question of the correlation of the symbols of Water and World Tree in the process of the creation of World is described at the article. The cosmogonical function of the World Tree and the function of the Water as the first-basis, the equivalent of primary chaos is described. It is elucidated these symbols at the universal scheme of the process of the creation of World identify with the masculine and female elements that create the World together.

Keywords: water, world tree, creation of world, small tree, symbol, rite.

Аналізуючи літературу, що торкається символу Світового дерева, впадає у вічі те, що його образ втілює універсальну концепцію світу, яка засвідчується практично всіма культурами або у "чистому" вигляді, або у варіантах ("дерево життя", "дерево плодючості", "дерево центру", "дерево сходження до гори", "небесне дерево", "шаманське дерево", "містичне дерево", "дерево пізнання" та ін.); водночас у більшості народів Вода сприймалася жіночим елементом творення. Виникає питання: яким чином співвідносяться ці два символи у загальній матриці світотворення.

Цікавим дослідженням у цьому контексті є розвідка Р. Кіся, який дослідив застосування води в обрядовості з продукуючою метою [3]. М. Маєрчик на основі етнографічного матеріалу розглянула шляхи трансформації символу світового дерева, виділивши чотири етапи цього процесу: світове дерево – купальське, трійцьке та весільне деревця, весільні коровай, прапорець, маяліш тощо – простий художній образ – ліричний образ дерева [6].

З огляду на фрагментарний розгляд питання співвідношення цих символів в етнографічній літературі, хотілося б детальніше його розглянути. У

цій розвідці хочемо торкнутися взаємодії цих двох символів (мова йтиме і про окремі ізоморфи символу світового дерева) у процесі світотворення.

На підтвердження того, що символ дерева в українській культурі існував як космогонічний образ, існує багато свідчень. Зокрема, у деяких колядках таке дерево є пристановищем деміургів. Одну з таких колядок подає нам М. Драгоманов [14]:

Коли не було начало світа,
Тоді не було неба ні землі,
Ано-лем було синєє море,
А серед моря зелений явор,
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати.
"То пустимось ми на дно моря,
То достанемо дрібного піску.
Дрібний пісочок посіємо ми,
То стане чорна земляця.
То достанемо ми золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми,
То стане ся нам яснее небонько,
Яснее небонько, світлеє соненько,
Світле соненько, ясний місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні зьвіздоньки"

В. Топоров зазначає, що час, який передував "епосі світового дерева", характеризується людьми цієї епохи як беззнаковий і безозначковий хаос [11], за словами української казки: "Тоді не було ані неба, ні землі, Ані землі, ані синього моря...". Натомість перший етап впорядкування космосу зображається так: "Не було світа, лиш сини мори, на тих синіх морах росте чемерушка" (колядка з Тернопільщини) (Маєрчик М. Шляхи трансформації символу світового дерева [16, с. 28], де "чемерушка" розглядається як варіант світового дерева. Якщо згадати про таку ознаку дерева як його членування за вертикаллю (коріння, стовбур, гілки, а відповідно нижнє царство, земля, небесне царство з притаманними їм персонажами або минуле, теперішнє, майбутнє), стає зрозумілим, що світове дерево організовує простір, позбавляє його від неіснування, тобто певним чином семіотизує світовий океан, воду як першооснову життя, яка "перебуває невидима і невлаштована" [4, с. 217].

Таке структурування дає змогу впровадити першу і найглобальнішу бінарну опозицію: верх – низ, що послідовно вводить і такі: небо – земля, тварини – люди, внутрішнє – зовнішнє та ін. Вода у багатьох міфологіях – першопочаток, вихідний стан всього сущого, еквівалент первісного хаосу. І якщо в українських колядках світове дерево змальовується як таке, що зростає посеред моря або приноситься водою [15]:

Ой долів, долів, долів луженьками
Ой пливуть туди бистрі річеньки,
Наднесли собі райское древо,
райское древо з трьома вершечки

Подібно цей символ зображався і у Давньому Китаї, де світове дерево мислилося далеко на сході, у Долині світла: за переказами, тут із бурхливого

моря зростала величезна, неохопна шовковиця), то, до прикладу, у північноскандинавській міфології світ тримається на гілках величезного ясена Іггдра-сила, підвалинами якого є Асгард, володіння асів, де дерево життя омивається водами Урду; другий корінь, за "Еддою", виростає з криниці мудрого гіганта Міміра – криниці абсолютної причини, джерела будь-якого досвіду, воду якої п'є Один щодня, пожертвувавши для цього одним оком, що лежить на дні криниці; третій корінь омивається водами багатьох рік життя. Проте спільним є все те ж поєднання світового дерева і води. М. Чумарна в колядці християнізованого змісту "Нова Рада стала" виокремлює прадавню кореневу форму "Рада" – одне з імен Праматері-води, що трансформувалося в цілій низці понять, назв свят і річок: ріка Рада (Рата), свято Радуниця, "ранок", "рада" (порада, розрада), "ранок" та ін. Рада-Лада – мати світового порядку, що у дні Водохреща народжує первинні начала життя – вогонь і воду, Леля (Полеля) і Лелю. Її відповідником є "кречная панна", або "Ганна", "Гануся", "Марія", "Мар'юся" у давніх щедрівках, риндзівках та русальних піснях, що незмінно виступає в парі з Іваном чи з Василем [15, с. 137; 145-146]:

Ой рано, рано куройки піли,
а ще ми раньше Гануненька встала,
раненько 0000стала, сад замітала,
сад замітала, грядки копала,
грядки копала, вино садила,
вино садила, стиха говорила:
– Рости ми, вино, тонко, високо,
тонко, високо, коріння глибоко,
коріння глибоко, листя широко,
листя широко, гілля високо!

Якщо пригадати, що одним з ізоморфів світового дерева є храм, то зрозумілою стає світотворча основа космогонічного "потопельництва" в русальній пісні [15, с. 195]:

Шла Мар'юся в поле, знайшла синє море.
Споткнулась і впала, думала, що встала.
А де вона впала, там церковка встала,
де голова впала, там одправа встала,
де косоньки впали, там зіроньки стали,
де рученьки впали, там свічечки стали,
а де впали ноги, там стали пороги...

Показово, що навіть у християнізованому вигляді процес світотворення зберігає свої основні компоненти [9, с. 251]:

А що там було з нащадку світа?
Славен єси Боже та в усім світі і на небесах!
Ой не було ж нам – хіба синя вода,
Синяя вода та й білий камінь.
А прикрив Господь сиров землицев,
Виросло на нім кедрове древо,
Барз височейке і барз слічнейке

Таким чином, можна виокремити бінарну опозицію такого вигляду: верх – небо – чоловіче і низ – вода (земля) – жіноче. Опозиція чоловіче – жіноче заманіфестується у застосуванні весільного, купальського і трійцького деревця, про що М. Маєрчик пише: "Цією розщепленістю, бінарністю світу

вноситься чітке протистояння, мов між двома полюсами магніту, означаються два різнойменні начала, як передумова зародження третього... весільне гілце сполучає чоловіка та жінку. Як Світове дерево хаос перебудовує у космос, так весільне гілце двох поєднує в єдину довершену цілість. З тією тільки різницею, що дерево Світу структурує Всесвіт, воно здійснює свої функції (розподільчі та інтегруючі) на всіх рівнях, а дерево життя виокремлює певну опозиційну пару й оперує нею (локалізований варіант), наче вибудовує вісь нового сімейного "космосу" (Маєрчик М. Шляхи трансформації символу світового дерева [16, с. 28-29] (ізоморфом весільного деревця є "май" – деревце, яке у Франції садили на знак заручин [8] або ж ставили перед вікном коханої дівчини [10, с. 7]). Але якщо весільне деревце означувало єднання чоловіка і жінки, перехід до іншого соціального статусу – одружених (пор. із звичаєм, що спостерігався у південній Лемківщині, відповідно до якого дружба топірцем або ножем знімав з молодої вінок і завішував на "заставу" (весільне деревце) [7], що можна тлумачити як символ коїтуса), то купальське деревце виконувало певні креативні функції: шматочки "купайла" обов'язково несли на городи і кидали там – "щоб краще вились огірки" [5, с. 381]. Цікаво, що у південній Лемківщині свашки перед відходом додому розбирали "заставу", забираючи свої хустки зі собою [7]. На функціональному рівні відбувається те ж саме пошматування символу. Р. Кісь частинки обрядового дерева трактує як такі, що символізують чоловіче запліднююче начало, а, можливо, і чоловіче сім'я, і тому здатні сприяти родючості [3]. На думку про те, що весільне деревце символізує чоловіче начало, наштотує і весільна співанка, зафіксована в с. Орельці на Снятинщині (Івано-Франківська обл.) (цікаво, що збирач наголошує на тому, що її співали тільки у молодого) [13]:

Ой лежєв бирвін, бирвінковіч...
Та й крутоє та й вертоє
Деревце,
Та й у крутім та й у лузі
Рубали,
Та й на тихий Дунай
Пускали.
Та кому би за деревцем
Попливсти?
Ой панові молодому
Самоу

Таке посідання молодим одного з основних символів весілля відобразилося у буковинському весільному ворожінні, за яким деревце перекидали через хату і стежили за тим, чи залишиться воно цілим. Позитивний розв'язок пророкував вірність чоловіка у подружньому житті [2]. До обрядів цього ж виду належить і потоплення купальського і трійцького деревця: "Фройдистські пояснювальні моделі дають нам тут змогу тлумачити деревце як первісно образ фалоса, а потоплення його у воді, як поєднання чоловічого (деревце) із жіночим: таке "занурення" у знаково-семіотичному плані, по суті, символізує собою коїтус" [3, с. 85].

Якщо повернутися до символу світового дерева і пригадати його структурні ізоморфи: світовий стовп, камінь, гору тощо, – то стає зрозумі-

лим, чому у народів, які перебували на ранніх стадіях історичного розвитку, центральний стовп у церемоніальному домі вважався символом плодючості, а англійський дослідник В. Рей розглядав його як втілення чоловічого начала, тому жінки, які торкалися його під час церемонії, вважалися такими, що беруть участь у сакральному акті; така співучасть мала забезпечити їм численне потомство [8]. У цьому випадку жінка виступає субституттом стихії, що народжує, реципієнтом, що сприймає від чоловіка, у космогонічному міфі – це світова вода.

Таким чином, усе викладене вище дає змогу зробити висновок: символи води і світового дерева у загальній схемі світотворчого процесу ототожнюються із жіночим і чоловічим началами, які, поєднуючись, творять світ, тобто процес народження світу відбувається як семіотизація хаосу, усвідомлення того, що існує чоловіче і жіноче. Виокремлення цих двох компонентів не вичерпує усієї багатогранності світотворення. Розгляд цього питання може стати темою майбутнього дослідження.

Література

1. **Весілля в селі Орельці** Снятинського повіту на Станіславщині/ Записав В. Равлюк. 1890// Весілля: У 2 кн., кн. 2. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 183-214.
2. **Весільні** звички буковинсько-руського народу в наддністрянських околицях/ Написала Є. Ярошинська. 1891// Весілля: У 2 кн., кн. 2. – К.: Наук. думка, 1970. – С. 215-231.
3. **Кісь Р.** Ерос і водна стихія (Первісна семіотичність шлюбної магії)// Сучасність. – 1994, № 1. – С. 83-98.
4. **Костомаров М.І.** Слов'янська міфологія. – К.: Либідь, 1994. – 384 с.
5. **Курочкін О.В.** Обрядовість (Календарні свята й обряди)// Поділля: Історико-етнографічне дослідження. – К.: Доля, 1994. – С. 358-385.
6. **Маєрчик М.** Шляхи трансформації символу світового дерева (Спроба структурально-семіотичного підходу до явища трансформації символу космогонічного дерева)// Народознавчі зошити. – 1995, № 1. – С. 25-31.
7. **Мушинка М.** Духова культура// Лемківщина: Земля – люди – історія – культура, т. II. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто, 1988. – С. 292-406.
8. **Покровская Л.В.** Земледельческая обрядность// Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – С. 67-90.
9. **Сосенко К.** Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: Культурологічна оповідь. – К.: Український письменник, 1994. – 288 с.
10. **Токарев С.А.** Эротические обычаи// Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Исторические корни и развитие обычаев. – М.: Наука, 1983. – С. 98-105.
11. **Топоров В.Н.** Древо мировое// Мифы народов мира: Энциклопедия. – М.: Советская Энциклопедия, 1987, т.1. – С. 398-406.
12. **Чумарна М.І.** З початку світу: Україна в символах. – Львів: Приватна авторська школа Марії Чумарної, 1996. – 256 с.
13. **Весілля в селі Орельці** Снятинського повіту на Станіславщині/ Записав В. Равлюк. 1890// Весілля: У 2 кн., кн. 2. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 196.
14. **Маєрчик М.** Шляхи трансформації символу світового дерева (Спроба структурально-семіотичного підходу до явища трансформації символу космогонічного дерева)// Народознавчі зошити. – 1995, №1. – С. 25
15. **Чумарна М.І.** З початку світу: Україна в символах. – Львів: Приватна авторська школа Марії Чумарної, 1996. – С. 136.
16. **Спроба** структурально-семіотичного підходу до явища трансформації символу космогонічного дерева// Народознавчі зошити. – 1995, № 1. – С. 28.